

Guds vägar – judendom och kristendom

Ett samtalsdokument

Svenska kyrkan

Artikelnummer: SK23147

Form: New Normal

Svenska kyrkan 2023

Foto omslag: Peter Lööv Roos.

Foto förord: Magnus Aronson, Ikon.

Förord

Det är med glädje jag presenterar nyutgåvan av *Guds vägar – judendom och kristendom*.

Det av Kyrkomötet antagna dokumentet är ett betydande uttryck för Svenska kyrkans långvariga och långsiktiga engagemang i den judisk-kristna dialogen.

Det finns inte någon annan religiös tradition som står kristendomen så nära som judendomen. Den kristna kyrkan är sprungen ur judendomen och senare tids

forskning har visat att ännu på 300-talet var delningen mellan de två inte fullbordad. Det säger något väsentligt om hur grundläggande relationen till judendomen är för en kristen självförståelse. Den här relationen handlar om att vi delar en gemensam historia, men den handlar också om nutid. För att förstå oss själva som kristna behöver vi inte bara kunskap om våra judiska rötter, utan också odla relationen till den levande och dynamiska rörelse som utgör judisk tro och judiskt liv idag.

Den tidiga kristna kyrkans identitet formades av sitt förhållande till judendomen. Ett mörkt stråk i detta identitetsskapande är att det från tidig tid finns exempel på hur judendomen utmålas som kristendomens negativa kontrast och judar som historiens syndabock. I olika tider har vi sett hur föreställningar av detta slag lett till förakt för det judiska folket och bidragit till förföljelse och antisemitism. Svenska kyrkan har del i denna mörka historia som till stor del har utspelat sig i Europa och till vilken luthersk tradition gjort sig medskyldig på ett tydligt sätt. Av detta följer att Svenska kyrkan har ett särskilt ansvar att belysa, bemöta och bekämpa varje uttryck för antisemitism och förakt för det judiska folket.

Som dokumentet *Guds vägar* visar så innebär ansvarstagandet ett kontinuerligt arbete på flera plan. Det handlar om förutsättningarna för judiskt liv i ett Europa där antisemitismen fortfarande är ett hot. I samverkan med myndigheter och civilsamhällesorganisationer, i ekumeniskt och interreligiöst arbete och i direkta samarbeten med judiska församlingar ska Svenska kyrkan i församlingar, stift och nationellt fortsatt arbeta mot antisemitism, hat och diskriminering.

Ansvarstagandet handlar också om vår egen teologiska förkunnelse. När okunskap får råda vet vi att det kristna glädjebudskapet kan förvanskas till en föraktets teologi mot judisk tradition. Dokumentet ger flera nycklar till kristna som vill stå stadigt i sin egen tradition och samtidigt visa erkännande gentemot judisk tradition. Till dessa hör övertygelsen att Gud inte tar tillbaka sina gåvor och sin kallelse, att Gud står fast vid sitt förbund (Romarbrevet 11).

Kyrkomötet antog dokumentet *Guds vägar – judendom och kristendom* 2001. Idag, nästan ett kvarts sekel senare är det minst lika aktuellt. Det förtjänar att läsas och samtalas om i Svenska kyrkans församlingar, i studiecirklar och på utbildningsinstitut. Dokumentet handlar specifikt om de judisk-kristna relationerna, men har mycket att erbjuda till den vidare interreligiösa och religions-teologiska reflektionen. Min förhoppning är att det ska väcka engagemang och samtalsiver hos en ny generation läsare och så bli till välsignelse för vår kyrka och för hela samhället.

Martin Modéus, ärkebiskop

Ett vanligt motiv i medeltida kyrkokonst var *Ecclesia et Synagoga* ("Kyrka och Synagoga" på latin): två kvinnor där den ena framställs som triumferande med en korsstav i hand, den andra som besegrad och bruten med bindel för ögonen, symboliserande blindhet för "sanningen" i Nya testamentet. Vid Uppsala domkyrkas sydportal, som var huvudingång på 1300-talet, är "Kyrka" borta idag, men "Synagoga", står (i skadat skick) kvar. För samtal om hur att förhålla sig till ett problematiskt kulturarv, se hemsidan för symposiet *Att måla den Andre på väggen* (under *Resurser och tips på fördjupning*). Foto: Gustaf Hellsing.

Inledning

Detta dokument behandlar förhållandet mellan kyrkan och det judiska folket och syftar dels till att bidra med några grundläggande reflexioner utifrån många år av dialog mellan företrädare för Svenska kyrkan och judendomen, dels till att ange utgångspunkter för Svenska kyrkans fortsatta bearbetning av sin egen tro, bekännelse och lära utifrån detta perspektiv.

Det är viktigt att redan från början klargöra att vi i detta sammanhang med begreppen "det judiska folket" respektive "judendomen" inte i första hand åsyftar historiska fenomen utan främst *ett samtida folk och detta folks tro*: de miljontals nu levande människor, vilka talar om sig själva som "judar" och de traditioner – bibliska, teologiska, etiska, rituella, historiska, politiska – vilka utgör kärnan i judarnas religiösa och etniska identitet.

Kyrkornas världsråd har under nära ett halvsekel arbetat med frågan om den kristna trons förhållande till judendomen. En samlad framställning av denna process gjordes i *The Theology of the Churches and the Jewish People – Statements by the WCC and its member churches*.¹ Där ges följande sammanfattning av den grundläggande konsensus, som kan utläsas ur kyrkornas officiella dokument:

- att Guds förbund med det judiska folket äger fortsatt giltighet;
- att antisemitism är synd mot Gud och människor;
- att med tvång förmå judar att lämna sin tro är oförenligt med kristen tro.²

I denna framställning beskrivs de två senare punkterna som ett utflöde av den första, grundläggande insikten att Guds förbund är eviga och inte har annullerats i och med den kristna kyrkans uppkomst.³

1988 anordnades en konsultation i Sigtuna utifrån dokumentet *Ecumenical Considerations on Jewish Christian Dialogue*, som Kyrkornas världsråds exekutivkommitté anbefallde medlemskyrkorna för studium och handling 1982. Där sades bland annat:

Den föraktfulla hållning gentemot judar och judendom som återfanns i vissa kristna traditioner utgjorde en grogrund för nazisternas ondskefulla handlingar. Kyrkan måste vinnlägga sig om att förkunna och utlägga evangeliet så att det inte kan utnyttjas i syfte att underblåsa förakt.⁴

För den lutherska trosgemenskapen finns särskilda skäl till tydlighet i denna fråga. Lutherska världsförbundet antog vid sin sjunde generalförsamling 1984 ett uttalande som anbefalldes medlemskyrkorna. Förberedelsearbetet hade gjorts vid en särskild konsultation i Stockholm 1983, varvid man konstaterade:

1 A. Brockway et alii, red., Genève 1988.

2 "Coercive proselytism directed towards Jews is incompatible with Christian faith."

3 Brockway, 183.

4 "Teachings of contempt for Jews and Judaism in certain Christians traditions proved a spawning ground for the evil of the Nazi Holocaust. The Church must learn so to preach and teach the Gospel as to make sure that it cannot be used towards contempt..." (3:2).

Vi lutheraner har fått vårt namn och mycket i vår förståelse av den kristna tron från Martin Luther. Vi kan dock inte acceptera eller skriva under på de våldsamma attacker som reformatorn gjorde på judarna.⁵

I den fortsatta framställningen betonas att en kristologisk läsning av skrifterna inte leder till antijudiskhet, än mindre till antisemitism. Svenska kyrkans biskopsmöte gjorde ett uttalande med anledning av femtioårsminnet av andra världskrigets slut i Europa i vilket man bestämt tog avstånd från antisemitism:

För i dagarna femtio år sedan slutade Andra världskriget för Europas del. När portarna till koncentrationslägren öppnades, fick världen se hela vidden av judeförföljelsen. Ett systematiskt brott hade begåtts mot det judiska folket och därmed mot hela mänskligheten.

Antisemitism i förkunnelse och handling har förekommit många gånger i kyrkans historia och skymt de heliga skrifternas syn på alla människors lika värde inför Gud. Antijudiska uttalanden av Martin Luther har använts i antisemitiska syften. En del svenska prästers och kyrkfolks positiva hållning till de nationalsocialistiska idéerna under kriget har gjort vår kyrka delaktig i vad som då skedde.

Fortfarande lever antisemitismen i olika delar av världen. Antijudiska uttalanden och aktioner förekommer även i vårt samhälle. Detta är illavarslande tecken som oroar oss och uppfordrar oss och alla människor av god vilja till vaksamhet.

Vi tar avstånd från varje form av antisemitism. Vi måste lära av historien och avvisa Försöken att förneka den illgärning som utfördes i det kristna Europas mitt och från tendenser att förringa betydelsen av det som skedde. I vår kyrka vill vi arbeta för att få bort sådant som kan tolkas som antisemitism eller förakt för det judiska folket och försvara dess rätt till sin historia, sin tro och sina seder.⁶

5 "We Lutherans take our names and much of our understanding of Christianity from Martin Luther. But we cannot accept or condone the violent verbal attacks that the Reformers made against the Jews."

6 Biskopsmötets protokoll 1995-05-10.

Svenska kyrkan har genom flera framträdande teologer engagerat sig, och engagerar sig alltså, i det ekumeniska arbetet med att säkerställa teologiskt förankrade principer för kristendomens förhållande till judendomen. Svenska teologiska institutet i Jerusalem har sedan starten 1951 fungerat som en teologisk mötesplats där relationen mellan kyrkan och det judiska folket studeras och bearbetas.

Svenska kyrkan har emellertid ännu inte officiellt tagit ställning till de principiella frågor som berörts i det judisk-kristna samtalet och inte heller till de rekommendationer som Kyrkornas världsråd och Lutherska världsförbundet gjort. Det är därför angeläget för Svenska kyrkan att sammanfatta sin hållning.⁷ När vi idag ser exempel på öppen eller fördold antisemitism och främlingsfientlighet åvilar det var och en av oss att reagera mot detta. Antisemitismen berör kristendomens centrum, och om den inte fördöms, kommer den att förgifta den kristna tron i lära och liv.

Vidare är en genomtänkt religionsteologi nödvändig för att kyrkan skall kunna fungera som samtalspart i ett mångreligiöst samhälle.

7 Vårt förslag bygger delvis på Seelisberg-punkterna (1947), vilka spelat en stor roll för senare kyrkodokument i denna fråga, delvis på Kyrkornas världsråds studiedokument *Ecumenical Considerations on Jewish-Christian Dialogue*, 1983. Vi har också beaktat de kyrkliga dokument, vilka samlats av Alan Brockway et alii i *The Theology of the Churches and the Jewish People – Statements by the World Council of Churches and its Member Churches*, 1988. På svenska föreligger en rad texter i ämnet, t.ex. *Kyrkan och det judiska folket*, utgiven 1991 av SKM [Svenska kyrkans mission] och den dåvarande bekännelsekommitténs arbetsgrupp för religionsmöte.

Skulpturen *Synagoga and Ecclesia in Our Time* ("Synagoga och Kyrka i vår tid"), av konstnären Joshua Koffman, som beställdes av Saint Joseph's University i Philadelphia, USA, för att uppmärksamma femtioårsjubileet av Andra vaticankonciliet 1965 och inrättandet av universitetets institut för judisk-katolska relationer 1967. Skulpturen framställer judendomen och kristendomen som jämbördiga, i kontrast till det klassiskt antisemitiska och antitetiska motivet *Ecclesia et Synagoga*. Med benäget tillstånd av Saint Joseph's University.

Ett gemensamt arv

Efter andra världskrigets slut samlades judar och kristna från olika trossamfund och inriktningar i det schweiziska samhället Seelisberg för att diskutera hur man tillsammans skulle kunna motarbeta antisemitism genom att sprida kunskap och förbättra relationerna mellan olika grupper. Det tydligaste bidraget från konferensen 1947 till efterkrigstidens dialog mellan judar och kristna är de tio Seelisbergpunkterna. Dessa har haft så stort genomslag att Seelisbergmötet måste betraktas som något nytt i mötet mellan judar och kristna. Den första punkten handlar om gudsbilden:

Låt oss inte glömma att samme levande Gud talar till oss alla i såväl Gamla testamentet som i Nya testamentet.

Såväl kristendom som judendom har sin utgångspunkt i det gudsfolk och den historia som de gemensamma heliga skrifterna talar om. Vid vår tideräknings början fanns inom det dåtida judiska folket flera religiösa eller politiska grupperingar, som var för sig gjorde anspråk på att representera den rätta tolkningen av skrifterna. Med tiden utkristalliserades två huvudriktningar; den rabbinska, som utvecklades till det vi idag benämner judendomen, och en annan, som blev den kristna kyrkan. Skillnaden dem emellan var inte ett accepterande eller avståndstagande från de heliga skrifterna, utan tolkningen av dessa: var Jesus från Nasaret den Messias som Gamla testamentets skrifter förbådar, och Nya testamentet förkunnar, eller skulle skrifterna tolkas utifrån *Torah*-fromheten såsom denna kommer till uttryck i rabbinska texter?

Skiljelinjen är emellertid mer djupgående än en kontrovers i frågan huruvida Jesus var Messias eller inte. Själva messiasbegreppet har tolkats på många olika sätt inom judisk tradition. Många historiska gestalter har framträtt med messianska anspråk och vunnit anhängare, utan att dessa stötts ut ur den judiska gemenskapen. Alla dessa former av judisk messianism liknar varandra såtillvida att Messias förstås som en människa med ett stort historiskt uppdrag, givet av Gud.

Den Kristus som kyrkan bekänner i Jesus är något mer: korsfäst, död, begravnen och uppstånden. Han var och är enligt kyrkans tro sanningen om Gud – Guds logos – inkarnerad i världen. Han är Guds Son och tillbedjes som sann Gud och sann människa. Men en sådan tolkning av de hebreiska skrifterna utgör ett teologiskt sprängstoff, som försakat varaktig åtskillnad mellan kyrkan och judendomen.

Så fanns två rörelser med gemensamt rotsystem, där båda reste anspråk på att förvalta den gamla traditionen. Den ena riktningen, kyrkan, kom snart att bestå av en majoritet anhängare av icke-judisk börd. Kyrkan tolkar sitt uppdrag som en förpliktelse att för alla folk förkunna evangelium om Jesus Kristus, Guds Son. Genom honom kan alla inneslutas i Guds förbund.

Mot denna bakgrund kom man snart nog att generellt sammanföra ”judarna” eller ”det judiska folket” med begreppet judendom i motsats till kristendom. Vid en sådan uppdelning uppstår risken att man inte längre ser – eller vill se – allt det som är gemensamt för de båda rörelserna. Som kristna delar vi dock

med judendomen de skrifter vi av tradition kallar Gamla testamentet. Att identifiera Gamla testamentets tanke-system med judendomen och Nya testamentets med kristendomen är följaktligen felaktigt.

Jesus var jude och relaterade i vad han sade och gjorde till judisk tradition och fromhetsliv. I denna miljö förkunnade Jesus att Guds rike var nära. Det var de heliga skrifterna han utgick från och förklarade i sin undervisning, det var Psaltarens ord han bad, liksom judar och kristna alltjämt gör. Den judiska trosbekännelsen (*Shema*), det dubbla kärleksbudet, tron på den Gud som försonar och återupprättar – vilken så starkt förknippas med Jesu person – allt detta återfanns i judarnas heliga skrifter och var grundläggande sanningar även för Jesus.

Introduktion till läsning från Torah-rulle. Besök vid utbildningsinstitutet Hebrew Union College i Jerusalem under en fortbildningsresa för medarbetare i Svenska kyrkan.

Foto: Peter Lööv Roos

I den judiska tradition, i vilken Jesus levde, är Gud den som försonar och återupprättar. Försoningsdagen, *Jom kippur*, utgjorde – och utgör – en kulmen i den judiska högtidskalendern. Gud avskriver i sin nåd folkets skuld och förnyar på så sätt sitt förbund. Därmed upphävs den synd och skam man hopat under den tid som varit och som bekännes och begråtes under dagarna före *Jom kippur*. Ett skuldbefriat folk sänds ut på nytt för att, med Martin Bubers ord, ”skörda pärlor för Guds rike”. I försoningsdagens perspektiv frigörs även en etisk tanke: den som är förlåten skall själv kunna förlåta, den som fått sin skuld avskriven, skall inte binda andra i deras skulder. Denna tanke, gemensam för judar och kristna, kommer i den kristna traditionen tydligt till uttryck i Herrens bön.

Hela denna tankekrets spelar en fundamental roll i Jesu undervisning. Han anknyter till och utvecklar i ord och handling det judiska försonings- och förlåtelsemotivet både i sina liknelser och i sitt sätt att möta människor som bär på skuld. Motivet utgör i själva verket ett av grundmönstren i evangeliernas skildring av Jesu livsgärning.

Guds förbund

Man har från kristet håll på olika sätt försökt tolka relationen mellan kristendom och judendom. Det är framför allt tre modeller som kommit till användning. I alla tre utgör förbundstanken den centrala frågan, och vi beskriver dem därför från det perspektivet, medvetna om att beteckningar som ”ersättningsteologi” är omstridda.

ERSÄTTNINGSTEOLGIN

Den kristna synen på judendomen och det judiska folket har inom kyrkan ofta utformats som en ”ersättningsteologi”; det vill säga tanken att kyrkan, det nya Israel, det nya förbundet, har ersatt det judiska folket, det gamla förbundet.

En rad bibelställen har genom tiderna anförts till stöd för en sådan teologisk tolkning.⁸ En konsekvens av ersättningsteologin har ofta blivit föreställningen att judendomen alltifrån kyrkans tillblivelse skulle grunda sig på ett upphävt kontrakt och således efter Jesu framträdande vara en teologisk anakronism.

Tankegången finns fortfarande i många kyrkotraditioner. Den leder inte nödvändigtvis till antisemitiska förhållningssätt men har de facto ändå bidragit till en nedvärdering av judendomen och öppnat vägen för antijudiska rörelser under flera historiska epoker. Judarna är enligt detta synsätt ett folk, som till sin egen olycka ”tagit fel”. Den kristna kyrkans del i skulden för judeförföljelserna kan i icke ringa mån återföras på enkla men mycket utbredda former av ersättningsteologi.

Tron på det nya förbundet och dess löften inbegriper inte slutsatsen att Gud upphävt förbundet med det judiska folket. Vi grundar denna ståndpunkt på följande sätt att förstå Bibeln: Gud är i hela Bibeln den Gud som sluter förbund. Begreppet förbund är närmast uttryck för en väsensgenskap hos Gud – Abrahams, Isaks och Jakobs Gud. Guds vilja till gemenskap och förening kommer till uttryck redan i Noaförbundet, i vilket hela människosläktet och allt skapat inneslutes och välsignas. I Abrahamsförbundet välsignas Abraham och det folk, som utgår från honom. I Sinaiförbundet knyts Israels folk samman med Gud ”till evig tid”. Jesus Kristus instiftar ett förbund som uttryckligen öppnar sig för alla folk och stammar.

8 ”Därför säger jag er att Guds rike skall tas ifrån er och ges åt ett folk hos vilket det kan bära frukt” (Matteusevangeliet 21:43); ”Kristus är slutet på lagen, så att var och en som tror kan bli rättfärdig” (Romarbrevet 10:4 ff).

Simchat Torah, "Torah-glädje" på hebreiska. Illustration i *Barnens judiska år. En inspirationsbok för barn och deras vuxna* (2023). Dans och glädje hör till högtiden som firar Torahn, Guds uppenbarelse. Med benäget tillstånd av konstnären Nakima Ackerhans Schreiber och Hillelförlaget.

Det är principiellt knappast möjligt att ställa dessa förbund *mot* varandra eller förklara *ett* av dem upphävt vid en viss tidpunkt i historien. Ju mer vi ser förbunden som manifestationer av Guds väsen och vilja, desto svårare blir det att ogiltigförklara ett historiskt uttryck för hans gemenskapsvilja till förmån för ett annat. Det skulle innebära en logisk förmätenhet – ett slags mästrande av Gud utifrån människans begränsade perspektiv. Ersättningsteologins slutsatser är inte självklara utifrån de nytestamentliga vittnesbörden, om dessa betraktas som en helhet. I den för synen på kyrka och frälsning centrala text som möter i Romarbrevet 11 betraktas de hednakristna under bilden av "vildoliven"

som ympas in i ”den ädla oliven”. De båda förbunden skulle med denna metafor djupast sett vara en organisk enhet. Denna grundsyn upphäver emellertid inte spänningarna mellan den judiska och den kristna traditionen.

DE PARALLELLA FÖRBUNDEN

I nyare dialogteologi presenteras ibland en tolkningsmodell, enligt vilken det finns två parallella frälsningsvägar, en för judarna, en annan för övriga folk. Modellen ger uttryck för ett för många attraktivt toleransideal. Den ligger även i linje med en traditionell judisk syn på Israel och folken: Judarna har utvalts av Gud att som ”ett ljus för hednafolken” ständigt påminna om Guds förbund med Noa. Inom ramen för detta förbund finns redan en väg till rättfärdighet och frälsning för alla folk. Det enda som krävs är en, på det sätt som judendomen uppfattar det, positiv relation till Gud, medmänniskorna och hela skapelsen. Även kristendomen kan få plats inom denna ram, om dess abso-luthets anspråk avskrivs. Överrabbinen Jonathan Sacks, Storbritannien, går längre och förespråkar en religiös pluralism baserad just på Noa-förbundet:

Precis som det efter Babel inte finns något allenaarådande universellt språk, så finns det [—] ingen allenaarådande universell tro. Abrahams tro lämnade utrymme för andra sätt att tjäna Gud; precis som det engelska språket lämnar rum för franska, spanska och italienska.⁹

Att kristen mission bland judar inte varit särskilt framgångsrik uppfattas av några som ett teologiskt problem men tolkas av andra som ett stöd för tanken på två eller rentav flera olika ”vägar”. Modellen med de parallella förbunden medför dock andra problem, till exempel att den unika uppenbarelsen i Kristus ifrågasätts. Parallellteorin innebär en reducering av den kristna självförståelsen, när textställen som talar om Kristi universella roll tonas ner.

VÄGARNASOM LÖPER SAMMAN VID TIDENS SLUT

Ett annat tolkningsmönster hänför frågan om det judiska folkets frälsning till den del av trosutläggningen som behandlar eskatologin. De gammaltestamentliga profetiornas löften om Israels återsamlade i det heliga landet förbinds gärna med de tecken som enligt Nya testamentet skall föregå sluttiden, då Gud skall uppenbara för judarna vem som är Messias (Romarbrevet 11). Under

9 J. Sacks, *The Interfaith Imperative*, citat i översättning hos J. Henningsson, *Tro möter tro*, 1997, 17. Sacks talar alltså om flera vägar – en för varje folk – inte bara två; detta är egentligen en fjärde modell.

mellantiden, i väntan på Jesu återkomst, förenas judar och kristna i sin tro på Messias. För de kristna har han kommit i Jesus; för judarna skall han komma vid tidens slut. Enligt ett sådant synsätt har Herren inte ångrat sina löften till det judiska folket. Kyrkan bör bekräfta dessa löften och tillsammans med judarna förtrösta på löftet om nya himlar och en ny jord, där rättfärdighet bor (2 Petrusbrevet 3:13).

Denna modell ger å ena sidan tolkningsföreträde åt kyrkan med avseende på Messias, men erkänner å andra sidan att Sinaiförbundet äger fortsatt giltighet för det judiska folket. Tolkningsmodellen är inte särskilt väl ägnad som grund för verklig dialog med människor av judisk tro. Vill vi närma oss den plågsamma historien om kyrkans faktiska förhållningssätt gentemot den judiska minoriteten i Europa genom århundradena, måste vi göra det med en ödmjukhet och självkritik, som inte så lätt låter sig förenas med denna eskatologiska tolkningsmodell.

Rabbinen Ute Steyer, imamen Mohammad Muslim Eneborg och prästen Maria Kjellsdotter Rydingen, tillsammans vid tändandet av första Chanukka-ljuset i Stockholms Stora synagoga.
Foto: Peter Lööv Roos.

Guds hemlighet

Modeller av det slag som ovan redovisats tycks förutsätta att vi kristna känner till mer om Guds rådslut och vägar än Gud låtit oss veta. Tankemodeller, om vilka vi av erfarenhet vet att de rymmer stora risker att kränka människor av annan tro, måste kyrkan vara särskilt vaksam mot. Djupast sett rymmer alla religioner något hemlighetsfullt, vars innersta väsen ingen kan utröna. Kanske är insikten om detta viktigare för all dialog än ambitionen att söka klarlägga vari skillnader och likheter mellan de olika trostraditionerna består. När stolthet över den egna traditionen kombineras med ödmjukhet inför både det egna och andras arv, kan ett verkligt samtal börja:

Det finns i varje religion, bortom allt som kan förklaras, ett mysterium, en sista hemlighet, som förblir otillgänglig för utomstående. Vi, judar och kristna, kunna gå en lång sträcka tillsammans och tala med varandra,

men förr eller senare komma vi fram till en stängd dörr, till vilken de kristna ha nyckeln, men vi ha den icke. När vi komma fram till denna stängda dörr, ha vi judar intet annat att göra än att böja oss i vördnad inför den och tiga. Vi begära och vänta – och detta är meningen med vårt samtal – att den kristna världen skall lära sig vörda det mysterium, som utgör det djupaste i judisk religion, det som är svårt för utomstående att fatta och svårt för oss att förklara.

Uttalandet gjordes av Marcus Ehrenpreis,¹⁰ överrabbin i Stockholm 1914–51, och är en påminnelse om att kärnan i tron, både den judiska och den kristna, ytterst är en Guds hemlighet och även om den ödmjukhet judar och kristna borde känna inför detta Guds mysterium.

Nya testamentet ger inga entydiga svar på de frågor som här berörts. Dess framställning leder lätt till motsägelser om man drar ut de fulla konsekvenserna av olika textställen i ett försök att systematisera en teologi utan att se till de olika historiska situationer som de författades i. Samtliga dessa skrifter tillkom i en annan situation än den som utmanar oss idag. Då var judendomen en etablerad religion i de miljöer där kristendomen först växte fram, och dessutom stundtals fientligt inställd till denna. Paulus och de andra apostlarna kunde inte förutse de lidanden som deras judiska bröder och systrar skulle drabbas av när kristendomen blev majoritetsreligion. Huruvida Sinaiförbundet äger fortsatt giltighet för det judiska folk, som inte erkänt Jesus som Messias, är knappast en nytestamentlig fråga, även om den tas upp och besvaras positivt i Romarbrevet 9–11. I nytestamentlig tid gällde det främst att fastslå att hedningarna kunde komma in i förbundet utan att först bli judar.

Vi kan därför inte uttala oss kategoriskt i frågor där Nya testamentets utsagor helt eller delvis är öppna för olika tolkningar:

Vilket djup av rikedom, vishet och kunskap hos Gud! Aldrig kan någon utforska hans beslut eller spåra hans vägar. Vem kan känna Herrens tankar, vem kan vara hans rådgivare? Vem har skänkt honom något som han måste återgälda? Ty av honom och genom honom och till honom är allting. Hans är härligheten i evighet, amen. (Romarbrevet 11:33–36)

¹⁰ *Judisk tidskrift* 6 (1933) s. 299 9

Ett annat återkommande antisemitiskt motiv i nordeuropeisk, främst tysk, medeltida kyrkonst var *Judensau*, ("Judesugga" på tyska), en medvetet kränkande bild föreställande karikerade judar som diar och har intimt umgänge en gris. Martin Luther knöt an till motivet, som också finns på fasaden till Stadskyrkan i Wittenberg, i en av sina antisemitiska skrifter. I modern tid har *Judensau* förekommit som tillmäle i nazityskland och från nynazistiskt håll. I Uppsala domkyrka finns en skulpturrelief av "Judesuggan" i den främre delen av det norra sidoskeppet. Foto: Gustaf Hellsing.

Skulden

När den kristna kyrkan blev statsreligion i det romerska riket började tvångs-åtgärder tillgripas mot judendomen. Det judiska folket kunde inte längre växa genom tillströmningen av ickejudar (proselyter) som ville bli del av förbundets folk. Tvärtom ställdes krav på judarna att ansluta sig till kyrkan. Judenheten krympte visserligen under dessa nya förutsättningar men överlevde som minoriteter i de kristna länderna.

Den del av det judiska folket som inte gav vika för statens och kyrkans makt-språk, kom vid upprepade tillfällen att utsättas för svåra förföljelser. Förtrycket

motiverades ofta med brutala teologiska klichéer: "Judarna är det folk som Gud tagit sin hand ifrån", "förbannelsen vilar över dem" och "likt Ahasverus vandrar juden hemlös och rotlös genom denna värld" etc. Den allvarligaste anklagelsen har varit att judarna skulle bära skulden för Jesu död. Flera av de ideologiska motiven för pogromerna kom således att hämtas dels ur den bibliska motivkretsen, dels ur en antijudisk kyrklig förkunnelse.

Det är visserligen sant att både ansvariga kyrkliga ledare och åtskilliga furstar i många lägen sökte skydda judisk befolkning och ge dem ett rimligt rätts-skydd. Historien är inte entydigt mörk. Men i den del av världen som ännu fram emot 1700-talet identifierade sig själv med termen kristenheten (inte "Europa" eller "Ryssland"), drabbades judarna i hög grad av utanförskap, ringaktning och misstänklighöranden.

Den antisemitism, som vi känner från vårt eget århundrade [här 1900-talet] hämtar huvudsakligen sina motiv från andra källor än den kristna föreställningsvärlden. Rasistiska myter och ideologier har ersatt religiösa schabloner. Om judarna förut ringaktades därför att de hade fel tro, började antisemitiska ideologer beskriva dem som en föraktlig eller farlig art människor. En antisemitism av denna "rasbiologiska" typ vann i stort sett ingen genklang inom de kristna kyrkornas ansvariga kadrar. Tvärtom fördömdes den i åtskilliga uttalanden från ledande kyrkomän i många länder. Å andra sidan har vårt sekels brutala antisemitism till mycket stor del sin historiska och psykologiska bakgrund i den fientliga attityd mot judarna, som vuxit fram under många århundraden och för vilken kyrkans skuld är otvetydig. Det försvar för de europeiska judarna som uppbådades under 30- och 40-talen i de europeiska länderna var visserligen inte obetydligt, men uppslutningen kring skydd för judarnas liv var på de flesta håll tvehågsen, räddhågad och otillräcklig. Större delen av Europas judar förintades i den världsdelen där den kristna kyrkan utövat inflytande från mäktiga positioner.

Utanför Gamla stan i Jerusalem, på väg mot Jaffaporten.
Foto: Peter Lööv Roos.

Landet

I judisk tradition har "landet" alltid haft en djup betydelse. Kärleken till och förbundenheten med det land, där profeterna verkade och templet reste sig på det heliga berget, kan omöjligen tänkas bort ur det judiska folkets liv och historia. Vår respekt för judendomen bör omfatta även denna del av den judiska traditionen. Starka känslor för "det heliga landet" är ett gemensamt drag i både judiskt och kristet fromhetsliv. Förbundenheten med landet har emellertid hos många judar en teologisk dimension som inte på samma sätt finns hos flertalet kristna. Respekten inbegriper inte utan vidare, här lika lite som i något annat

sammanhang, ett okritiskt accepterande av religiöst motiverade anspråk på särskilda markområden.

Exil och främlingskap är genomgripande erfarenheter i det judiska folkets långa historia. Mycket tidigt – redan under den babyloniska fångenskapen – växte en tradition fram, enligt vilken folket i religiöst och etiskt hänseende kan leva ett fullvärdigt judiskt liv på vilken plats som helst i världen. Den traditionen har varit dominerande i judiskt tänkande och är det alltjämt.

Att teologiskt fixera den roll som landet spelar i judisk tro och föreställningsvärld är knappast möjligt. Bland världens judar finns ett mycket brett spektrum av delvis divergerande tankelinjer i denna fråga. Vissa av dessa har formulerats under vårt eget århundrade [här 1900-talet] och är mera uttryck för en judisk nationalkänsla av politisk natur. I detta dokument, med dess teologiska kontext, gör vi ingen bedömning av den politiska sionismen eller den nutida staten Israel.

För såväl judar som kristna kommer dock namnet Jerusalem – både som ort och som begrepp eller metafor – alltid att vara betydelsemättat. Dels är Jerusalem en plats förbunden med tron på den ende Guden, alla folks skapare och fader, dels symboliserar namnet för många inom både judisk och kristen tradition hoppet om den fred (hebr. *shalom*) som är Guds vilja, där alla mänskliga maktstrider och revirkonflikter är övervunna i kraft av Guds rättfärdighet.

Frambärandet av Jesus i Templet (Lukasevangeliet 2:21-38). En av tre ikoner av Bengt Olov Kälde i Birgittakapellet, Svenska teologiska institutet i Jerusalem (STI). Ikonerna vill gestalta det judiska sammanhanget och spegla det lokala. Jesus är insvept i Symeons *tallit*, bönemantel. På läspodiet, *biman*, vanligt i synagogor, ligger en skriftrulle. Kupolen i bakgrunden är från muslimsk tid och finns på Tempelberget/al-Haram al-Sharif, intill Klippdomen. Foto: Peter Lööv Roos.

Det kristna vittnesbördet

Kyrkan måste om den vill bevara sin identitet bekänna Jesus som den Messias vilken redan Gamla testamentets skrifter vittnar om. Den bekänner att denne Jesus uppstått från de döda och att han är Herre (grek. *kyrios*) i gudomlig mening. Kyrkan bekänner vidare att Guds evige Son blev människa i Jesus så att vi genom honom lär känna Gud själv. Kyrkan lär att Guds förbund är öppet för alla som i tro omfattar detta och som litar på den försoning som Gud genom Jesus Kristus uppenbarat för oss. Denna kyrkans bekännelse till Jesus Kristus ligger utanför ramarna för den judiska tron. Kristologin är det som skiljer judar och kristna åt:

... jag vill påminna om evangeliet som jag förkunnade, som ni också tog emot, på vars grund ni står och genom vilken ni blir räddade. Jag vill påminna er om orden i min förkunnelse – den håller ni väl fast vid, annars var det bortkastat att ni kom till tro. Bland det första jag förde vidare till er var detta som jag själv hade tagit emot: att Kristus dog för våra synder i enlighet med skrifterna, att han blev begravd, att han uppstod på tredje dagen i enlighet med skrifterna och att han visade sig för Kefas och sedan för de tolv. (1 Korinthierbrevet 15:1–5)

Skiljelinjerna mellan de båda traditionerna är tydliga, samtidigt som båda till stor del hämtar vatten ur samma brunn. Kristendomen står därmed historiskt och teologiskt i en relation till judendomen som är unik och inte motsvaras av dess förhållande till någon annan religion. Både med avseende på det dubbla kärleksbudet och försonings- och förlåtelsemotivet *bekräftar* Jesus således den gamla traditionen. Med avseende på försoningen innebär fullbordandet, att han själv blir det försoningsoffer som äger gudomlig och evig giltighet.

En konsekvens av detta är att vi som kristna omöjligen kan ringakta, än mindre fördöma, judisk tro. Det skulle innebära att förakta den tro i vilken Jesus levde och dog. Kristen tro bör innefatta både respekt för den judiska tron och en klar bekännelse till Kristus som löftenas fullbordning och den som öppnade väg för alla folk in i Guds förbund. En praktisk konsekvens är att kristna bör närma sig judar i samtal kring både det som förenar och det som skiljer våra traditioner åt. En djupare kännedom om judisk tro är dessutom ägnad att föra oss närmare Jesus själv och därmed den Gud som sluter eviga förbund och vars vägar ytterst sett förblir ogripbara för oss människor.

Den djupa konflikt som länge rått mellan kyrkan och det judiska folket bottenar knappast främst i läromässiga skillnader. Teologiska meningsskiljaktigheter kan vålla svåra dispyter och söndring, men de kan inte ensamma leda till den traumatiska historia, som utvecklats mellan kristna och judar i Västerlandet under långa tider. Kränkningar, förföljelser och förtryck kan däremot göra det. De villkor under vilka judarna levt i Europa var länge sådana att dialogen saknade livsförutsättningar. Att skapa nya förutsättningar för samtal mellan människor av kristen och judisk tro är den utmaning som kyrkan nu står inför. De läromässiga skiljaktigheterna består men i respektfulla samtal och praktiskt samarbete kan vi trots detta hjälpa till att "laga den trasiga världen" (hebr. *tikkun ha'olam*).

| Efter regnet. Läbyvad utanför Uppsala. Foto: Peter Lööv Roos.

Omvändelse

Människan är kallad att bryta upp från destruktiva och förslavande handlingsmönster och vända sin blick mot Gud och den kommande världen. Tron på denna Guds kallelse är fundamental i judisk och kristen tradition. För såväl judar som kristna är Gud den som erbjuder människan en ny början, en ny färdriktning, när hon själv gått vilse.

I judisk tradition uttrycker begreppet omvändelse (hebr. *teshuvá*) denna möjlighet som Gud ständigt ger människosläktet; i Nya testamentet används det grekiska ordet *metanoia*. I Bibeln betyder omvändelse inte bara bot och bättring i individualistisk mening. Ännu mer betecknar det en människornas gemensamma vändning hän mot Gud och den framtid Gud bereder, Gudsriket.

Alla folk står idag inför svåra hot som till stor del är framkallade av oss människor. Låsningar i gamla konfliktmönster vållar förstörelse och död i många delar av världen. Oansvariga sätt att hantera vår gemensamma jord och våra medvarelser i skapelsen ställer oss alla inför ett växande, tragiskt dilemma. De gåvor av nåd som jordens rikedomar i grunden är förvaltas och fördelas utan tillbörlig känsla för rättvisa (hebr. *tsedaqa*).

I denna situation innebär omvändelse både en uppfordran till sinnesändring och ett hopp om att denna med Guds hjälp är möjlig. Människor av judisk och kristen tro har ett gemensamt ansvar att lyfta fram detta tecken från Gud och i detta tecken även övervinna inbördes motsättningar.

Guds ansikte är vänt till människan och hela skapelsen. Från Guds ansikte utgår välsignelsen över alla som står i Guds förbund. I bönen om att människan skall vända om till sin skapare och ta emot Guds välsignelse kan människor av judisk och kristen tro förenas. Ingenting är mer ägnat att föra oss närmare varandra än en gemensam tillbedjan av den Gud, som gör allting nytt.

Resurser och tips på fördjupning

BÖN FÖR DIALOG OCH LÄRANDE

Evige Gud, universums Skapare,
du bär oss genom rymd och tid.

Tack för nya tankar som vuxit sig allt starkare:
nya förhållningssätt
som strävar efter att avlägsna varje spår av förakt
gentemot judar och judendom,
som bekräftar att varje människa
är skapad till Guds avbild
och möter andra trostraditioner
med ödmjukhet och respekt.

Som kyrka har vi alltför ofta genom historien
glömt vårt ursprung, att Jesus, Maria, Josef
och lärjungarna
fullt ut levde judiska liv.
Kyrkorna har alltför ofta genomsyrats av
en föraktets teologi
mot judiskt liv och det judiska folket.
Det är ett tungt arv, som vi måste ta ansvar för.

Livets Gud,
hjälp oss att alltmer fördjupas och mogna,
lära av historien och lära nytt,
och så tillsammans med alla människor av god vilja
bereda ditt rike av fred, shalom, och rättfärdighet.
I Jesu namn.
Amen.

[Amanah](#). Judiskt-muslimskt samarbetsprojekt i Malmö som bygger tillit och förtroenden och motverkar antisemitism och islamofobi.

[Att måla den Andre på väggen](#). Videor från symposium (2019) arrangerat av Svenska kyrkan, Samarbetsrådet för judar och kristna, Judiska centralrådet och Katolska kyrkan i Sverige. Om antijudiska stereotyper i svenska kyrkor, hur frågan angår hela samhället och hur vi kan förhålla oss till de här svåra delarna av vårt kulturarv på ett kritiskt och konstruktivt sätt.

[Bilders makt](#). Webbaserad kunskapsbank om rasistiska stereotyper.

[En värld av grannar – Interreligiös praktik för fred](#). Program initierat av förra ärkebiskopen Antje Jackelén och som 2018-2022 samlade berättelser, erfarenheter och kunskap om hur vi kan arbeta med och för människor på flykt, för ett mer inkluderande Europa. Programmet syftade till att utveckla och fördjupa relationerna mellan religiösa samfund – kristna, judiska, muslimska och andra – och ickestatliga organisationer. Det har fått sin fortsättning som ett oberoende europeiskt interreligiöst nätverk, [A World of Neighbours](#).

[Forum för levande historia](#). Myndighet med uppgift att uppgift att öka och fördjupa kunskaperna om antisemitism, antiziganism och andra former av rasism och intolerans.

[Föreningen Förintelsens Överlevande i Sverige](#). Föreningen har föreläsare som besöker skolor, församlingar och andra sammanhang för att sprida kunskap om Förintelsen.

[Rötter och liv](#). En årligen återkommande dag tillägnad judisk-kristna relationer, introducerad av Sveriges kristna råd 2022.

[Samarbetsrådet för judar och kristna](#). Bildat 1979 som en del av International Council of Christians and Jews. Samarbetsrådet har lokalavdelningar i Stockholm, Göteborg och Lund/Malmö. Ger ut tidskriften *Dialog*.

[Svenska kommittén mot antisemitism](#). Religiöst och politiskt obunden organisation som förebygger och motverkar antisemitism och rasism.

[Svenska kyrkan arbetar för fred mellan Israel och Palestina](#). Resurssida med bland annat Svenska kyrkans positionspapper (2022) som vill visa hur Svenska kyrkan verkar för att en långsiktigt hållbar och rättvis fred ska kunna uppnås mellan Israel och Palestina.

[Svenska teologiska institutet](#) (STI). Svenska kyrkans teologiska studieinstitut i Jerusalem med inriktning på bibelvetenskap, judaistik, religionsteologi, religionsdialog och religionsmöten.

[Sveriges interreligiösa råd](#). Nationellt råd bildat 2010 på initiativ av dåvarande ärkebiskopen Anders Wejryd. Samlar idag företrädare för de flesta religiösa traditioner som finns i landet.

[Sveriges museum om Förintelsen](#). Statligt museum i Stockholm som ska fördjupa kunskaperna om Förintelsen och nå hela Sverige.

[Tala väl](#). Predikoblogg (Centrum för religionsdialog/Stockholms stift) som vill inspirera predikanter till att förkunna Kristus samtidigt som de talar väl om andra trosbekännare – ”juden främst, men också greken” (Romarbrevet 2:10).

[Tillsammans för Sverige – Fryshuset](#). Verksamhet på Fryshuset med inriktning på interreligiös vägledning och utbildning med och bland unga med syfte att motverka främlingsfientlighet, rasism och extremism, liksom att åstadkomma en djupare förståelse för ”den andra” och undanröja missuppfattningar.

Bön för dialog och lärande är skriven av Peter Lööv Roos, i samarbete med arbetsgruppen för Rötter och liv, 2022. Rötter och liv är en dag för judisk-kristna samtal och fördjupning som arrangeras årligen av Sveriges kristna råd. Bilden föreställer Hanna i Templet (Lukasevangeliet 2:36-38) som håller i en skriftrulle med text på hebreiska från 2 Moseboken 34:6-7, ikon av Bengt Olov Kälde i Birgittakapellet, Svenska teologiska institutet i Jerusalem.

Foto: Peter Lööv Roos.

DOKUMENT OM JUDISK-KRISTNA RELATIONER

[*A Time for Recommitment. Jewish-Christian dialogue 70 years after war and Shoah*](#)

(2009). 12 punkter som vänder sig till kristna och judar var för sig samt till kristna, judar och muslimer gemensamt. Till dokumentet hör även en studiehandledning: [*A Time for Recommitment. A Study Guide*](#). International Council of Christians and Jews.

[*Dabru Emet: A Jewish Statement on Christians and Christianity*](#) (2000). Dokument undertecknat av en bred samling rabbiner och judiska tänkare.

[*Ecumenical Considerations on Jewish-Christian Dialogue*](#) (1982). Kyrkornas världsråd.

[*God's Unfailing Word. Theological and Practical Perspectives on Christian-Jewish Relations*](#) (2019). Church of England, the Faith and Order Commission

[*Hope for the Future: A Study Document for Renewing Jewish-Christian Relations*](#)

(2023). Lutherska världsförbundet.

[*Preaching and Teaching "With Love and Respect for the Jewish People"*](#) (2022).

Evangelical Lutheran Church in America.

[*To Do the Will of Our Father in Heaven. Toward a Partnership between Jews and Christians*](#) (2015). Dokument undertecknat av ortodoxa rabbiner.

LITTERATUR OM JUDISKT LIV

Barnens judiska år: en inspirationsbok för barn och deras vuxna. Text av Johanna Högström Schreiber, illustrationer av Nakima Ackerhans Schreiber. Hillelförlaget 2023.

Ihågkom oss till liv. Text och illustrationer av Joanna Rubin Dranger. Albert Bonniers förlag 2022.

Judarnas historia i Sverige. Av Carl Henrik Carlsson. Natur & Kultur 2021.

Jude i Sverige: en antologi. Redaktör Daniel Pedersen. Faethon 2021.

Rabbi Marcus Ehrenpreis obesvarade kärlek. Av Göran Rosenberg. Albert Bonniers förlag 2021.

Stolt jude: om judiskt liv i Sverige. Redaktörer Nina Tojzner och Malin Norrby. Hillelförlaget och Judiska ungdomsförbundet i Sverige 2021.

LITTERATUR OM ANTISEMITISM

Europa mot judarna 1880–1945. Av Götz Aly. Daidalos 2018.

The Holocaust and the Christian World: Reflections on the Past, Challenges for the Future. Redaktörer Carol Rittner med flera. Paulist Press 2019 (ny utgåva).

Återkomsten: antisemitism i Sverige efter 1945. Av Henrik Bachner. Natur & Kultur 2019 (e-bok).

LITTERATUR OM RELIGIONSTEOLOGI OCH JUDISK-KRISTNA RELATIONER

Att ge plats åt den andre? Religionsdialog, ersättningsteologi och Muhammed som profet. Av Jakob Wirén. Verbum 2021.

Bibeltolkningens bakgator: synen på judar, slavar och homosexuella i historia och nutid. Av Jesper Svartvik. Verbum 2019 (ny utgåva).

Enabling Dialogue about the Land: A Resource Book for Jews and Christians. Redaktörer Philip A. Cunningham, Ruth Langer och Jesper Svartvik. Paulist Press 2020.

Förskjutningar: avgörande skiften i relationen mellan judar och kristna. Redaktörer Tord Fornberg och Göran Larsson. Artos & Norma 2021.

Inte i himlen: Text, tolkning och tillämpning i judisk tradition. Av Karin Hedner Zetterholm. Arcus 2008.

The Jewish Annotated New Testament. Redaktörer Amy-Jill Levine och Marc Zvi Brettler. Oxford University Press 2017 (andra upplagan).

”Judarna, Ers Majestät!”. Av Göran Larsson. Arcus 2018 (ny utgåva).

[Sann mot sig själv – öppen mot andra. Samtal om religionsteologi i Svenska kyrkan.](#)

Svenska kyrkan 2011. Online och kan beställas som tryckt genom Svenska kyrkans webbshop.

[Svenska kyrkans interreligiösa sammanhang, översikt och exempel.](#) Rapport (2016) som visar exempel på och lärdomar från Svenska kyrkans arbete över religionsgränser och vill vara ett stöd för församlingar och stift att utveckla mötet mellan religioner.

Tala väl. Predikokommentarer i Krister Stendahls anda. Redaktör Helene Egnell. Bibelakademiförlaget 2021.

I din hand håller du en nyutgåva (2023) av *Guds vägar – judendom och kristendom*, som ursprungligen antogs av kyrkomötet 2001. Än idag är det ett av Svenska kyrkans viktigaste religionsteologiska dokument. Det avvisar ersättningsteologi och uttalar förpliktelsen att ”arbeta för att få bort sådant som kan tolkas som antisemitism eller förakt för det judiska folket och försvara dess rätt till sin historia, sin tro och sina seder”. *Guds vägar* ger också uttryck för att alla religioner djupast sett rymmer ”något hemlighetsfullt, vars innersta väsen ingen kan utröna... När stolthet över den egna traditionen kombineras med ödmjukhet inför både det egna och andras arv, kan ett verkligt samtal börja”.

Det är frågor som med åren fått allt större aktualitet. Nyutgåvan vill stimulera till samtal om dessa, inom Svenska kyrkan, ekumeniskt och interreligiöst. Den är utökad med förord av ärkebiskop Martin Modéus, illustrationer och tips på resurser och fördjupning. *Guds vägar* finns även på nätet.